

ПОСТАТЬ МАО ЦЗЕДУНА В ЗАРУБІЖНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті висвітлено основні моменти становлення постаті Мао Цзедуна як політичного лідера. Особлива увага приділяється історіографічним оцінкам становлення маоїзму та його впливу на новітню історію.

Ключові слова: маоїзм, комуністичний рух, конфуціанство.

В статье освещены основные моменты становления персоны Мао Цзедуна как политического лидера. Особенное внимание уделено историографическим оценкам становления маоизма и его влияния на новейшую историю.

Ключевые слова: маоизм, коммунистическое движение, конфуцианство.

The article is devoted to the main aspects of Mao Zedong formation as a political leader. It pays attention to historiographical estimations of Maoism formation and its impact on the modern times.

Key words: Maoism, communist movement, Confucianism.

Останнім часом у науковій сфері України дедалі більшого розмаху набуває співпраця з Китаєм, яка ведеться у всіх напрямках. Зрозуміло, що торкаючись історичного аспекту розвитку становлення відносин між країнами не можна виключати з поля зору лідерів, що стояли на чолі країн і саме тому не абиякої актуальності набуває особа Мао Цзедуна та його вплив на розвиток Китаю.

Основною метою статті є узагальнення зарубіжних історичних матеріалів, що стосуються Мао Цзедуна та становлення його особливого суспільно-політичного курсу, що носить назву маоїзм.

Історіографія проблеми є досить складною та заплутаною, оскільки до уваги беруться матеріали, опубліковані як останнім часом, так і в період існування СРСР.

Велику увагу особі Мао Цзедуна приділяє офіційна китайська історіографія. Історія комуністичного руху в Китаї, хронологія КПК та власне особистість Мао досліджується у роботах Ван Ши, Лі Жуючи, Лю Пейхуа, Цай Вея, Ши Цуньтуна та ін. Сутність міжнародного курсу маоїстської та постмаоїстської КНР аналізується в працях таких авторів, як Ді Уї, Доу Хуей, Лі Даньхуей, Лі Цзінцзи, Лю Цзайці, Сун Цян, Чжан Цанцан і Цяо Бянь, Сяо Гунцінь, Тан Шіпін, Фан Лічжі, Чжан Сіюнь, Чжао Цзянцзін, Чжу Сюецінь, Янь Сюетун, що вийшли під час і після денсяопінівської модернізації.

Найважливішими для розуміння соціально-історичного контексту розвитку політичної доктрини Мао Цзедуна і його послідовників є праці зарубіжних авторів: О. В. Зотова, А. А. Свешнікова, О. В. Панцова, О. О. Шаравіна, В. М. Шевельов, Р. Блюма, В. А. Джозефа, Дж. Каміллері та ін.

Представлені у їхніх роботах ідеї зіставлялися з ідеями, висловленими західними і китайськими дослідниками.

Китайський дослідник Ма Цзунши пише про соціально-економічне становище у КНР 1950-х рр.: «Це була не лише особиста трагедія покійного Голови, але й трагедія усього китайського народу» [4, с. 63]. Цим автор намагається підкреслити, що Мао не можна надто засуджувати за голод та бунти в Китаї, які у той період відбувались.

Розглядаючи окреслений період в офіційній китайській історіографії, Владислав Седнев зазначає: «Відаючи належне офіційній історіографії, яка створює такі чудові формулювання, зауважимо, що Китай того часу дійсно являв жахливу картину. Населення було заідеологізованим, голодним і деморалізованим, і якби не армія, що розігнала хунвейбінів, навряд чи владі вдалося б уникнути всекитайського бунту, який час від часу траплявся в китайській історії і все трошив на своєму шляху» [4, с. 64].

Із початком китайської культурної революції у 1966 році, що викликала у Китаї сплеск антирадянського і великоханьського націоналізму, у радянських авторів, у т. ч. О. Владимірова і В. Рязанцева, з'явилась теза про необхідність розглядати історію комуністичного руху в Китаї як історію боротьби двох ворожих ліній – інтернаціоналістичної, ленінської і дрібнобуржуазної, націоналістичної, вождем якої оголошувався Мао Цзедун. Дослідники 70-х – першої половини 80-х рр. Ф. М. Бурлацький, А. С. Титов та ін. акцентували увагу на особистих якостях Мао Цзедуна (гнучкість, прагматизм, маккіавелізм) і декларування ним цілей національного відродження на протипагу цілям

соціалістичних перетворень, що і послугувало, на їхню думку, причиною перемоги Мао у внутрішньопартійній боротьбі.

Зі зникненням у середині 80-х рр. практичної потреби в критиці маоїзму як ідеології ворожої держави дослідження про історію і долю комуністичної ідеології в Китаї стали носити більш об'єктивний, науковий характер. До таких належать праці О. В. Панцова, Є. Ф. Ковальова, В. Шевельова, Д. Поспеловського і М. Дідівського. Проте, у цілому, необхідно відзначити відносно згасання інтересу вітчизняних дослідників до цієї проблематики, що виразилося у значному зниженні кількості присвячених їй робіт.

Натомість автори книги «Невідома історія Мао Цзедун», подружня пара істориків Джон Холідей і Цзюнь Чан, заявляють, що китайський лідер був більш жорстоким диктатором, ніж Гітлер і Сталін [14].

В основі книги лежать десятки зустрічей з перекладачами першого голови КНР, його друзями і ворогами, а також багато годин, проведених в архівах у Москві, Пекіні, Тайбеї і Вашингтоні.

Автори отримали доступ до раніше неопублікованих листів другої дружини Мао Цзедун – Ян Кайхуй, зустрілися з духовним лідером Тибету Далай-Ламою і колишнім Президентом Сполучених Штатів Джорджем Бушем-старшим.

Автори книги звинувачують Мао Цзедун у штучному створенні «найбільшого голоду в історії людства» у 50-х роках минулого століття: «Китайська влада витратили 4,1 млрд доларів (у цінах 1957 року) на розробку власної ядерної зброї, цих грошей вистачило б на те, щоб нагодувати всіх страждених», – стверджує Цзюнь Чан [14].

Досліджувало біографію Мао Цзедун і ще одне китайсько-англійське подружжя Чанг, англійський історик Йон Халіде. Вони опублікували свою багаторічну працю «Мао Цзедун. Життя однієї людини, доля одного народу». Нова біографія китайського лідера стала світовим бестселером. Газета «Дейлі Мейл» відносить її до тих небагатьох книг, яким дано змінити погляд на історію. На думку «Ді Вельт», її поява у Китаї була б рівнозначна землетрусу.

Юнг Чанг також проводить паралелі між диктаторами і стверджує, що «можна тільки дивуватися, як мало, порівняно з Гітлером і Сталіном, світ знає про Мао» [11, с. 345].

Юнг Чанг та Йон Халіде стверджували, що на переконання Мао, «потрібно постійно висікати вогонь, щоб підтримувати життя революції». У 1966 р. «великий руйнівник», яким його вважають автори книги, кинув країну у вогонь «Великої пролетарської культурної революції». На її дибі була підвішена вся величезна країна. Виконавцями волі «великого керманіча» стали мільйони фанатичних молодих людей – хунвейбінів. Одуранені маоїстською пропагандою і наданою їм повною безкарністю, «червоні варти революції» вчиняли дикі погроми у навчальних закладах. Учителі по

всій країні звинувачувалися у розповсюдженні «буржуазних ідей». Університетських професорів у блазнівських ковпаках змушували каюти у своїх «злочинах». У книзі розказано, як у пекінській жіночій школі учениці побили і ошпарили окропом свою 50-річну директрису – матір чотирьох дітей [11, с. 456].

Побоюючись бути звинуваченими у «буржуазних поглядах», люди знищували мільйони книг, фотографій, картин, предметів старовини. В одному тільки Пекіні хунвейбіни знищили дві третини історичних пам'яток.

Ще одним яскравим висловом, що стосувався Мао були слова, сказані Генрі Кіссінджером: «Високий і огрядний для китайця, Мао, спрямовував на відвідувача свій погляд з посмішкою, проникливою і у той же час глузливою, немов попереджав його всім своїм виглядом, що безглуздо намагатися обманувати цього знавця людських слабостей і лукавства. Я ніколи не зустрічав нікого – за винятком хіба що Шарля де Голля, – хто б утілював таку силу волі... Він ніби випромінював непереборну тягу панувати» [7, с. 345]. З цього видно, що постать Мао була складною та водночас жадібною до панування та підкорення.

На підтримку цього твердження виступає і Юрій Басистов у своїй статті «Мао Цзедун – великий руйнівник». Він підкреслює: «Політика Мао виявилася справжньою катастрофою для Китаю, яка могла стати згубною і для всього світу. Атомна війна була в його очах благом, бо покінчила б з імперіалізмом. Він вважав, що загибель половини людства і радіоактивне зараження всієї землі були не надто високою ціною за те, щоб весь світ став «соціалістичним» [19].

Китайський учений Чжао Сяолей вважає, що, крім радянсько-марксистського підходу і західної економічної науки, у китайських фахівців була ще своя власна лінія, пов'язана зі спробами створити особливу китайську економічну науку, синтезуючи обидва підходи з реальними економічними і культурними традиціями Китаю [17]. Така політика в історії та політології отримала назву «маоїзм». Цей термін увів в обіг у 1951 р. політолог Б. Шварц з метою відмежування доктрини Мао Цзедун від теорії марксизму-ленінізму. О. В. Борисов підкреслював патологічну антирадянщину і націоналізм Мао. Він пише, що «маоїзм – це антимарксистська ідеологія, що є націоналістичним і дрібнобуржуазним ухилом у КПК» [1, с. 34].

Усупереч Борисову у своїй праці В. Л. Жданов висловлює думку, що теорія Мао фактично зайняла місце традиційного конфуціанства як цивілізаційна філософія, система «єдиновірних» істин та цінностей, які належало поширити на весь «відсталий» капіталістичний, дрібнобуржуазний світ [18], що підтверджує думку Басистова й акцентує увагу власне на розповсюдженні та популяризації маоїзму не лише у Китаї, а й в інших країнах, наприклад, таких як: Непал, Шрі-Ланка, Камбоджа та Албанія.

Багато робіт із теорії маоїзму, написаних у 1960-70-і рр., пройняті неприховано викривальним пафосом. У дусі часу вони виконували певне громадське замовлення, що заважало їм бути повною мірою неупередженими та безсторонніми. Книги і статті М. Алтайського, О. Владимірова, В. Георгієва, М. С. Капіци, О. М. Румянцева, В. Рязанцева, М. І. Сладковського, Ж. Відалія, Ван Міна та ін. становлять великий інтерес з фактологічної точки зору. З огляду на полемічність цих робіт їх також можна використовувати при аналізі та вивченні маоїстської теорії, крім того, вони виступають як унікальні свідчення епохи непримиренної боротьби.

Із цього випливає, що на певному етапі історичного розвитку китайці, взявши основні тенденції розвитку соціалізму, почали вибудовувати країну, базуючись на засадах «маоїзму».

Ф. М. Бурлацький спробував висвітлити весь життєвий шлях Мао Цзедуну і його активну участь у внутрішньопартійній боротьбі. Мао Цзедун постає як спритний інтриган і хитрий політик: людина, яка виявила неабиякі здібності у боротьбі за владу, яка постійно йшла в керівництві КПК. Тут уже важко знайти вірних лєнінців, інтернаціоналістів. Групу «москвичів», що піддалася нападкам у період «чженфена», Ф. М. Бурлацький фактично розглядав як, хоч і щиро відданих справі революції, проте догматиків, чистих теоретиків. Основу для тимчасової єдності КПК автор бачить в ідеї національного відродження Китаю і в жорсткій дисципліні, встановленій Мао Цзедуну до 1945 року [13].

Приділяє неабияку увагу особі Мао і російський дослідник Володимир Миколайович Шевельов у своїй книзі «Мао Цзедун – великий керманіч». Це практично біографічна праця, проте у той же час історик дає оцінки Мао і вказує на його величезний вплив на китайське суспільство сучасного періоду. Він пише: «Минуло вже більше двох десятиліть після смерті Великого керманіча. Проте, як і раніше, його монументальна фігура залишається домінуючою в культурному просторі та масовій свідомості. Живий бог і диктатор, революціонер і поет, філософ і тиран – він живе в пам'яті сотень мільйонів китайців. Думки його і сьогодні нерідко цитуються в повсякденному житті» [18]. Праця В. М. Шевельова є досить ґрунтовною, у ній історик намагається подати образ Мао без прикрас.

Ще однією історією жалоби за Мао є вишивка його портрету на килимах, за матеріалами Василя Слонова: «У мою молодість цигани на ринку продавали китайські килими, їх додому приносиш, вішаєш на стіну. Вдень начебто нічого, а вночі килим зеленим починав іскритися і на ньому портрет Мао Цзедуну в труні з'являвся» [15].

В. М. Шевельов також писав, що «сам Мао теж прагнув насадити серед оточуючих образ національного лідера і «державного мужа». За свідченням очевидців, він міг годинами сидіти в кріслі, не висловлюючи жодних почуттів, представляючи

собою заклопотаного державного діяча. Він зайнятий великими справами і ніщо суєтне його не повинно відволікати». З цього приводу Петро Владиміров, зв'язковий Комінтерну й автор широко відомої книги «Особливий район Китаю», зауважує: «Я думаю, що на початку своєї діяльності Мао Цзедун свідомо виробляв у собі ці якості, вони не були його власним виразом. Проте роки роботи над собою зробили їх частиною його характеру. Того характеру, який має представляти в очах народу справді державного мужа Великої Піднебесної» [19].

Біографія Мао Цзедуну, написана Олександром Панцовим, російським істориком, що мешкає у США, є однією з найкращих життєписів китайського лідера, надрукованих російською мовою. Бібліографія налічує понад 800 джерел, серед яких багато архівних, що вперше вводяться до наукового обігу. Автор, на відміну від істориків-пропагандистів радянських часів, прагне дати максимально об'єктивний портрет вождя китайської компартії та революції.

Автор простежує еволюцію героя книги. Син заможного селянина, хоча і не ладнав з батьком, отримав непогану освіту. Проте роль скромного шкільного вчителя Мао не приваблювала. Спочатку він думав про ліберальні та демократичні реформи, які облагодіють китайський народ і дозволять Китаю наздогнати і випередити у плані технологій, озброєння і соціального устрою Захід. Потім захопився соціалістичними цінностями примітивно зрозумілої ним рівності, яка поряд з націоналізмом визнавалася одним з ефективних інструментів політичної боротьби і залучення на свою сторону мас. І в результаті, став одним з найкривавіших комуністичних правителів. Панцов доводить, що уявлення про відносно безкровний характер китайської революції – міф [10, с. 240].

Сьогодні в Китаї досить вільно ведеться дискусія про роль Мао у сучасній історії країни, публікуються твори, де політика «великого керманіча» піддається різкій критиці. У КНР офіційною формулою оцінки його діяльності залишається цифра, дана самим Мао як характеристика діяльності Сталіна (як відповідь на викриття в таємній доповіді Хрущова): 70 відсотків перемог і 30 відсотків помилок [15].

А. Н. Тонов писав у своїй праці «Великий Кормчий Піднебесної», що Мао, навіть на вершині влади бачив себе самотнім подорожнім на життєвому шляху під дірявою парасолькою, дійшов до кінця і помер, а Китай пішов своїм шляхом. Здавалося б, виразки «вільних економічних зон» розплодилися як чорно-білі кішки, що справно ловлять мишей, поховали під собою його задуми без залишку, як колись, усього через кілька років після смерті засновника чергового «тисячолітнього рейху», скінчилася династія Цинь Шихуана. Проте уважний спостерігач зрозуміє, що своєю міццю сучасний Китай, у кінцевому рахунку, зобов'язаний таки Мао Цзедуну. І довго ще у Китаї будуть говорити: «І Мао бачив далеко – на багато років вперед» [17].

У той же час слід пам'ятати, що незважаючи на всі плюси, політика Мао Цзедуна мала вдосталь і негативних сторін, і що після смерті він залишив своїм наступникам країну в глибокій, всеосяжній кризі. Після «Великого стрибка» і культурної революції економіка Китаю стагнувала, інтелектуальне та культурне життя були розгромлені лівими радикалами, політична культура була відсутня зовсім, зважаючи на надмірну політизацію громадського та ідеологічного хаосу. Особливо тяжким

спадком режиму Мао слід вважати покалічені долі десятків мільйонів людей у всьому Китаї, постраждалих від безглузких і жорстоких кампаній. Тільки в ході культурної революції загинуло, за деякими даними, до 20 мільйонів чоловік, ще 100 мільйонів так чи інакше постраждали. Кількість жертв «Великого стрибка» була ще більшою, проте з огляду на те, що більша частина з них припадала на сільське населення, невідомі навіть приблизні цифри, що характеризують масштаб катастрофи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Борисов О. Б. Из истории советско-китайских отношений в 50-х годах / О. Б. Борисов. – М., 1982. – 152 с.
2. Борох Л. Н. Общественная мысль Китая и социализм (начало XX в.) / Л. Н. Борох. – М., 1984. – 320 с.
3. Борох О. Экономическая наука в Китае: путь к рынку и открытости / О. Борох // Мир перемен. Международный научно-общественный журнал. – 2005. – № 2. – С. 47–56.
4. Седнев В. Чи здійсниться «китайська мрія»? / В. Седнев // Китайська цивілізація: традиції і сучасність: збірник статей. – Київ, 2005. – С. 63–70.
5. Галенович Ю. М. Мао Цзэдун вблизи / Ю. М. Галенович. – М. : «Русская панорама», 2006. – 325 с.
6. Григорьев А. М. Революционное движение в Китае. 1927-1931 гг. / А. М. Григорьев. – М., 1980. – 244 с.
7. Киссинджер Г. Дипломатия / Г. Киссинджер. – М. : НИЦ «Ладомир», 1997. – 848 с.
8. Китай: история в лицах и событиях. – М., 1991. – 157 с.
9. Мартынов Д. Е. Конфуцианское учение и маоизм: Из истории социально-политической теории и практики Китая в XX веке / Д. Е. Мартынов. – Казань : Изд-во Казанского университета, 2006. – 420 с.
10. Панцов А. В. Из истории идейной борьбы в китайском революционном движении 20-40-х годов / Александр Панцов. – М., 1985. – 360 с.
11. Панцов А. В. Мао Цзэдун / Александр Панцов. – М. : Молодая гвардия, 2007. – 867 с.
12. Титов А. С. Материалы к политической биографии Мао Цзедуна: ВЗг. / А. С. Титов. – М., 1969-1970. – 560 с.
13. Юн Чжан Неизвестный Мао (Мао: The Unknown Story) / Чжан Юн, Дж. Холлидей // [пер. с англ. И. А. Игоревского]. – М. : ЗАО Центрполиграф, 2007. – 845 с.
14. Историки: Мао Цзэдун виновен в смерти 70 млн. китайцев / [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://korrespondent.net/world/7123097-istoriki-mao-czedun-vinoven-v-smerti-70-mln-kitaj-cev>.
15. Мао Цзэдун [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.rudata.ru/wiki/Mao>.
16. Соколов Б. В. Мао Цзэдун: политик и человек [Электронный ресурс] / Б. В. Соколов. – Режим доступа : <http://promreview.net/moskva/mao-tszedun-politik-i-chelovek?page=0,0>.
17. Титов А. С. Из истории борьбы и раскола в руководстве КПК 1935-1936 гг. / А. С. Титов. – М. : Наука, 1979. – 152 с.
18. Шевелев В. Мао Цзэдун – Великий Кормчий [Электронный ресурс] / В. Шевелев. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/shev/index.php.
19. Юрий Басистов. Мао Цзэдун – Великий разрушитель [Электронный ресурс] / Басистов Юрий. – Режим доступа : <http://www.idelo.ru/431/17.html>.

Рецензенти: **Пронь С. В.**, д.і.н., проф.;
Шкляж Й. М., д.і.н., проф.

© Иванов О. В., 2012

Дата надходження статті до редколегії 5.12.2012 р.

ІВАНОВ Олег Володимирович, аспірант кафедри всесвітньої історії Чорноморського державного університету ім. Петра Могили.